

УДК 711.455:339.137.2

Черчик Л.М., д.е.н., професор

Мостенець О.В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

У статті розглянуто підходи до трактування конкурентоспроможності об'єктів різного ієрархічного рівня (факторний, ресурсний, потенційних можливостей, конкурентних переваг, управлінський, комплексний). Обґрунтовано доцільність вивчення рекреаційної системи регіону як об'єкта управління конкурентоспроможністю. Дано авторське визначення сутності конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону як здатність продукувати та просувати актуальні рекреаційні послуги, які максимально відповідають суспільним рекреаційним потребам споживачів за якістю, видами та формами на основі продуктивного використання рекреаційного потенціалу території в межах допустимого антропогенного навантаження та на рівні прийнятної для рекреаційних закладів рівня прибутковості.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, рекреаційна система регіону, конкурентні переваги, рекреаційна сфера, рекреаційні послуги.

Черчик Л.Н., Мостенець А.В.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕКРЕАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОНА

В статье рассмотрены подходы к трактовке конкурентоспособности объектов различного иерархического уровня (факторный, ресурсный, потенциальных возможностей, конкурентных преимуществ, управленческий, комплексный). Обоснована целесообразность изучения рекреационной системы региона как объекта управления конкурентоспособностью. Дано авторское определение сущности конкурентоспособности рекреационной системы региона как способность производить и продвигать актуальные рекреационные услуги, которые максимально соответствуют общественным рекреационным потребностям потребителей по качеству, видам и формам на основе продуктивного использования рекреационного потенциала территории в пределах допустимой антропогенной нагрузки и на уровне приемлемого для рекреационных заведений уровня доходности.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, рекреационная система региона, конкурентные преимущества, рекреационная сфера, рекреационные услуги.

Cherchyk L.N., Mostenets O.V.

THEORETICAL BASIS OF THE COMPETITIVENESS OF THE RECREATIONAL SYSTEM IN THE REGION

In the article the approaches to the interpretation of objects of different competitiveness hierarchical level are discussed (factor, resource, potential, competitive advantages, management, complex). Expediency study of the recreational system in the region as the object of the management competitiveness are substantiated. There was given the author's definition of the essence of the competitiveness of the regional recreational system's ability to produce and promote the best recreational services that best meet the needs of public recreational consumers in quality, types and forms based on the productive use of the recreational potential of the area within the permissible anthropogenic load and at an acceptable level for recreational facilities profitability.

Keywords: competition, competitiveness, recreational system in the region, competitive advantages, recreation area, recreation services

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У багатьох регіонах України рекреаційна сфера визнана однією з пріоритетних, що обумовлює як практичний, так і науковий інтерес до неї. Проте в умовах інтенсифікації інтеграційних та глобалізаційних процесів слід враховувати зростання рівня вимог до рекреаційних послуг, орієнтацію на їх індивідуалізацію, що призводить до загострення конкурентної боротьби не лише на вітчизняних, а й міжнародних ринках рекреаційних послуг. Це передбачає підвищення економічної самостійності регіональних

рекреаційних систем, продуктивності використання природних, матеріально-технічних, інфраструктурних, інституційних, трудових ресурсів як регіональних конкурентних переваг.

До того ж рекреаційній сфері характерна функція комплексоутворення, оскільки її розвиток неминує викликає позитивні зрушення в інших сферах, забезпечує структурну трансформацію господарства регіону. Крім того, це напрям діяльності, де велика частка підприємств, закладів – малі та середні, що, з одного боку, сприяє формуванню нормального ринкового середовища, з іншого – зростанню конкуренції, яка визнана «невидимою рушійною силою економіки». Водночас, її розвиток створює передумови для вирішення соціальних проблем, зокрема – створення нових робочих місць, зростання матеріального добробуту населення, його здоров'я, активного способу життя, всебічного розвитку людей, а також – екологізації регіональної економіки, оскільки для рекреації необхідні екологічно безпечні умови. Тому для регіонів, де рекреаційна сфера має передумови розвитку, необхідно вирішувати проблему забезпечення її конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теорія конкуренції та конкурентоспроможності розвивається як у вертикальній, так і горизонтальній площині. Так проблемам національної конкурентоспроможності присвячені праці таких західних вчених як П. Кругмана, С. Ліндера, Б. Оліна, М. Портера, Д. Сакса, Л. Саммерса, Дж. Харта, Е. Хекшера; вітчизняних – Л. Антонюк, Я. Базилюка, І. Білецької, О. Білоруса, Б. Буркинського, А. Гальчинського, В. Гейця, Т. Гончарука, Я. Жаліла, Б. Кваснюка, А. Кінаха, А. Поручника, С. Соколенка та інших.

Конкурентоспроможність регіону розглянута в працях А. Алаєва, П. Беленького, В. Безуглої, Г. Гутмана, Б. Данилишина, М. Долішнього, А. Єпіфанова, С. Іщука, А. Левінтова, І. Лукінова, Л. Ковальської, Я. Побурка, А. Селєзньова, Д. Стеценка, М. Чумаченка, А. Яроша.

Питання конкурентоспроможності туристичних та рекреаційних закладів досліджували І. Бережна, А. Бутенко, В. Василенко, В. Євдокименко, В. Захарченко, В. Кифяк, В. Кравців, О. Любіцева, В. Павлова, В. Семенов, Т. Уманець. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності туристично-рекреаційних, курортно-рекреаційних комплексів регіонів вивчали Г. Алейнікова, Г. Андрєєва, Н. Головаченко, П. Гудзь, В. Данильчук, Н. Калькова, Н. Коленда, А. Мокляк, С. Нездоймінов, Н. Страчкова, Л. Черчик, І. Школа.

Теоретичним доробком цих вчених є розвиток понятійного апарату теорії конкуренції, розробка методологічного інструментарію дослідження чинників формування та управління конкурентоспроможністю національної економіки, регіону, певних сфер діяльності та підприємств. Практичні результати полягають у розробці механізмів управління конкурентоспроможністю, які сприяли б формуванню стійких конкурентних переваг, що, в свою чергу, забезпечило б реалізацію поставлених цілей розвитку. Проте, незважаючи на вагомі напрацювання, залишаються дискусійними певні аспекти теорії управління конкурентоспроможністю, самі підходи до визначення його об'єкта, співвідношення між зовнішнім середовищем та внутрішніми можливостями цього об'єкта щодо формування конкурентних позицій, виявлення і визначення дії різних за своєю природою та суперечливих за характером впливу чинників на рівень конкурентоспроможності тощо.

Цілі статті є вивчення існуючих підходів до трактування сутності конкурентоспроможності та обґрунтування авторського тлумачення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перш ніж перейти до виявлення сутності конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, обґрунтуємо доцільність вибору об'єкта. Специфіка рекреаційної діяльності полягає в тому, що для надання рекреаційних послуг необхідні рекреаційні ресурси та умови, які формують атракції певної території. Рекреаційні ресурси кожного регіону неповторні, а їх поєднання – унікальне. Незважаючи на те, що ця сфера діяльності значною мірою націлена на їх використання, а найцінніші, або найпоширеніші ресурси обумовлюють спеціалізацію, сучасні технології з одного боку, рекреаційні потреби – з іншого призводять до формування та виділення різних сегментів на ринку туристичних та рекреаційних послуг. У

кожному разі це обумовлює територіальну локалізацію попиту та рекреаційного підприємництва. Водночас, суттєвим чинником є інформаційна підтримка рекреаційної сфери регіону, активне формування іміджу регіону як продуцента рекреаційних послуг, що, на нашу думку, обумовлює доцільність вивчення як об'єкта управління конкурентоспроможністю саме рекреаційної системи регіону (РСР).

Для уточнення сутності конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону розглянемо найбільш вдалі, в контексті нашого дослідження, підходи до тлумачення конкурентоспроможності об'єктів для всіх вище розглянутих ієрархічних рівнів. Логіка полягає в тому, що конкурентоспроможність країни на міжнародних ринках забезпечується за рахунок ефективного функціонування кожного регіону шляхом створення та реалізації конкурентоспроможних товарів на регіональному ринку. Останній слід розглядати як сукупність ринкових сегментів, сформованих відповідно до потреб населення та суб'єктів господарювання. Проте не доцільно стверджувати, що конкурентоспроможність об'єктів вищого ієрархічного рівня – це сумарна конкурентоспроможність об'єктів нижчих рівнів.

В. Павлова визначає конкурентоспроможність підприємства як його «спроможність зберігати або розширювати конкурентні позиції на цільовому ринку в процесі адаптації до мінливого конкурентного середовища функціонування через співвідношення ціна/якість продукції» [1].

Іншими ключовими словами у трактуванні цього поняття є: здатність досягати найкращих результатів у будь-якій справі; властивість об'єкта краще за інших представлених на ринку об'єктів задовольняти конкретні потреби; відповідність вимогам ринку, адекватність потребам споживачів, здатність товару краще відповідати запитам покупців, порівняно з аналогічними товарами; уміння маневрувати у ринковому просторі та часі; здатність підприємства ефективно розпоряджатися ресурсами за умов конкурентного ринку [2].

Н. Калькова під конкурентоспроможністю регіональних ринків товарів розуміє здатність підприємств різних видів економічної діяльності створювати конкурентоспроможні товари та послуги, використовуючи як конкурентні переваги природно-кліматичні, географічні, трудові ресурси, економічні та політичні умови, а також наявні чинники виробництва з метою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону [3]. Автор намагається узгодити кілька позицій у цьому визначенні, проте ми вважаємо, що ринок – це те середовище, де розгортається конкурентна боротьба, тому сам термін «конкурентоспроможність регіональних ринків товарів (послуг)» некоректний.

Н. Страчкова дала визначення конкурентоспроможності як здатності території залучати й утримувати стабільні рекреаційні потоки за рахунок раціонального використання сприятливих природних і соціально-економічних передумов з метою задоволення попиту населення на рекреаційні послуги й одержання прибутку. Також автор зазначає, що зважаючи на значну регіоналізацію рекреаційної діяльності відбір прямих і непрямих територій-конкурентів слід проводити в межах одного рекреаційного регіону [4].

Це ж обґрунтовано в працях Н. Головченко: більшість підходів до визначення конкурентоспроможності курортно-рекреаційних комплексів регіонів ґрунтується на порівняльній оцінці конкурентних позицій територій-конкурентів за певними параметрами, які забезпечують формування конкурентних переваг. Проте, на її думку, при оцінці конкурентоспроможності курортно-рекреаційного комплексу регіону необхідно дотримуватися комплексного підходу за шістьма блоками параметрів, які найбільше впливають на розвиток курортно-рекреаційної сфери: економічна складова, що характеризує функціонування підприємств курортно-рекреаційного комплексу регіону; зовнішньоекономічна складова, що визначає рівень інтеграції в міжнародну курортно-рекреаційну діяльність; інтенсивність конкуренції; культурно-розважальна інфраструктура; продовольча безпека; інвестиційна привабливість регіону [5].

Н. Головченко дає також визначення конкурентоспроможності регіону як його здатність «підвищувати і утримувати певні конкурентні позиції у виробництві та реалізації конкурентоспроможних товарів (послуг) з метою задоволення попиту потенційних споживачів

за умови бажаного дотримання інтересів суспільства в цілому (наприклад, відповідність товарів, що випускаються, послуг, що надаються, необхідним екологічним стандартам, забезпечення постійного зростання соціально-економічних стандартів населення)» [5].

Водночас варто зауважити і на інших ключових позиціях конкурентоспроможності регіону: здатність тривалий час реалізовувати власні та залучені можливості для розвитку на сучасній технологічній основі, забезпечуючи внутрішній і глобальний ринок товарами та послугами відповідної якості; здатність регіональної економіки забезпечувати зростання благополуччя населення регіону в умовах відкритої економіки; властивість активізувати потенційні можливості регіону, нарощувати та ефективно використовувати конкурентні переваги для забезпечення сталого розвитку регіону, а також впровадження нових досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, довілля та соціальну сферу регіону [6].

В сучасних умовах, коли відбуваються суттєві структурні перетворення на основі нових парадигм (економіка знань, інноваційного прориву, постіндустріального або інформаційного суспільства), незаперечною конкурентною перевагою є інституційна складова конкурентного середовища. Згідно визначення Д. Норта, інституційне середовище – це сукупність основоположних політичних, соціальних та юридичних правил, яка утворює базис для виробництва, обміну і розподілу благ у суспільстві [7]. Власне – це система відносин, умов, правил і механізмів, що забезпечують динамічний розвиток економічних процесів. Б. Гардінер, Р. Мартін і П. Тайлер теж наголошують на важливості інституційної та ринкової структур регіону як чинників підвищення його конкурентоспроможності та акцентують увагу на продуктивності праці як ключовому індикаторі рівня конкурентоспроможності регіону. Тому вони стверджують, що «регіональна конкурентоспроможність – це здатність регіональної економічної системи оптимізувати локальні ресурси для того, щоб успішно конкурувати на національному та міжнародному ринках та адекватно й оперативно реагувати на зміни, що відбуваються на цих ринках» [8]. А. Андерсон виділив чотири детермінанти, що лежать в основі парадигми сучасного динамічного регіонального розвитку в умовах глобальної конкуренції («С-фактори»): компетенція (competence), культура (culture), комунікації (communication) та креативність (creativity). Він спрогнозував зниження ролі старих промислових регіонів та появу нових С-регіонів навколо центрів вищої освіти, які разом з потужними корпораціями перетворяться на центри виробництва інноваційно-інформаційних продуктів [9]. Основними характеристиками конкурентоспроможності країн і регіонів, за методологією IMD-Lausanne, є такі: продуктивність економіки, ефективність управління, ефективність бізнесу та забезпеченість інфраструктурою.

Цей підхід конкретизує з управлінських позицій В. Безугла, яка конкурентоспроможність регіону трактує як здатність кожної регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами, раціонального й ефективного розміщення продуктивних сил з метою забезпечення стійкого фінансового та економічного становища, одержання максимальної вигоди, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб за умов самостійності та самофінансування у межах чинного законодавства [10].

Отже, аналіз останніх досліджень і публікацій вчених дозволив зробити узагальнення наукових підходів до тлумачення конкурентоспроможності:

- факторний, що передбачає спеціалізацію на тому виді економічної діяльності, для якого співвідношення факторів виробництва найсприятливіше і забезпечить максимальну ефективність (А. Сміт, Е. Хекшер);
- ресурсний, що ґрунтується на продуктивному використанні ресурсів (М. Портер);
- потенційних можливостей як здатність об'єкта займати та утримувати стійкі позиції на ринку, забезпечити реалізацію національних інтересів (Л. Антонюк, А. Гальчинський, В. Геєць);
- конкурентних переваг (Я. Базилюк, Я. Жаліло);
- управлінський, відповідно до якого конкурентоспроможність об'єкту залежить від здатності регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами (В. Безугла);

- комплексний, згідно з яким конкурентоспроможність є концентрованим вираженням економічних, науково-технічних, виробничих, організаційно-управлінських, маркетингових та інших можливостей, які реалізуються в товарах і послугах, що успішно протистоять аналогічним на внутрішньому та зовнішньому ринках (Б. Кваснюк).

У більшості випадків, коли мова йде про конкурентоспроможність підприємств, результируючим показником або критерієм конкурентоспроможності є максимізація прибутку, необхідною передумовою якої виступає зростання продуктивності виробництва. На регіональному рівні індикаторами конкурентоспроможності є підвищення рівня зайнятості та добробуту населення, рівень або якість життя. Об'єднуючий характер і такий, що сприймається нами як найбільш адекватний для нашого об'єкта дослідження, є таке:

- експерти Європейської Комісії щодо міжнародної конкурентоспроможності регіону обґрунтовують, що «незважаючи на наявність конкурентоспроможних та неконкурентоспроможних фірм у кожному регіоні, завжди існує загальне регіональне середовище, яке впливає на формування конкурентного статусу всіх локальних фірм» [11];

- М. Портер зробив висновок, що джерелом основних конкурентних переваг в глобальній економіці часто виступає місцезнаходження (локалізація) кластера [12];

- Р. Камані стверджує, регіони не лише виступають економічним ареалом діяльності місцевих компаній, а й відіграють ключову роль в процесі акумуляції та дифузії знань, сприяють інтеркорпоративній взаємодії та виникненню нових форм бізнесу і виступають активними самостійними суб'єктами конкурентних відносин [13].

Отже, конкурентоспроможність локальної території як і регіону не можна розглядати з позиції мікро- чи макрорівня, так само як розглядати їх (локальну територію, регіон) як просту сукупність компаній або спрощену модель національної економіки [13]. Тому рекреаційну систему регіону ми схильні розглядати саме як локальну територію, а отже переносити атрибути конкурентоспроможності регіону вбачаємо за неможливе через такі міркування:

1) в нашому випадку необхідно поєднувати галузевий і територіальний підхід в дослідженні;

2) суттєво звужується ресурсна база;

3) з одного боку, має місце міжгалузева конкуренція всередині регіону, з другого – конкуренція з іншими, необов'язково ідентичними рекреаційними територіями;

4) не зважаючи на те, що в обох випадках розглядається мезорівень, цілі та пріоритети розвитку різні, як різними будуть критерії, конкурентні переваги, ключові фактори успіху, очікувані результати, інструменти забезпечення конкурентоспроможності;

5) інституційне середовище держави, регіону звичайно впливатиме на ефективність рекреаційної діяльності, проте суттєвого значення набувають ті чинники, які безпосередньо її стосуються, а саме – регіональна політика розвитку рекреації, в межах якої передбачаються заходи щодо забезпечення конкурентних переваг передусім території.

Таким чином конкурентоспроможність рекреаційної системи регіону – це її здатність продукувати та просувати актуальні рекреаційні послуги, які максимально відповідають суспільним рекреаційним потребам споживачів за якістю, видами та формами на основі продуктивного використання рекреаційного потенціалу території в межах допустимого антропогенного навантаження та на рівні прийнятному для рекреаційних закладів рівня прибутковості.

Висновки. Таким чином, у статті розглянуто низку підходів до трактування конкурентоспроможності об'єктів різного ієрархічного рівня, обґрунтовано доцільність вивчення як об'єкта управління конкурентоспроможністю рекреаційної системи регіону та зроблена спроба визначення її сутності. У цьому визначенні відображено економічну, соціальну та екологічну функцію рекреаційної системи регіону. Авторське визначення включає складові, що акцентують увагу на групах чинників, які в подальших дослідженнях будуть використані для виявлення конкурентних переваг рекреаційної системи регіону.

Зокрема, здатність продукувати рекреаційні послуги передбачає: розробку тих рекреаційних продуктів, на які є стійка суспільна потреба та нових послуг, формуючи

відповідно попит на них; наявність природоресурсних, технічних, економічних та організаційних умов, інституційного забезпечення для створення, виробництва рекреаційних послуг, що відповідають вимогам конкретних груп споживачів; впровадження інноваційних послуг, які забезпечать довготермінові конкурентні переваги на відповідних сегментах ринку рекреаційних послуг; активну диверсифікацію рекреаційної діяльності в межах наявного рекреаційного потенціалу регіону; забезпечення високої інвестиційної привабливості для активізації вкладень як в розвиток та розбудову рекреаційних закладів, так і розвиток та приведення у відповідність до міжнародних стандартів рекреаційної інфраструктури регіону.

Здатність просувати рекреаційні послуги включає: формування позитивного іміджу рекреаційної системи регіону на основі промоцій рекреаційних атракцій, особливо привабливих характеристик рекреаційних послуг; здатність РСР привертати та утримувати рекреаційні потоки; забезпечення високої прибутковості та бюджетної ефективності рекреаційної діяльності; використання прогресивних інформаційних технологій для просування рекреаційних послуг та РСР.

Продуктивне використання рекреаційного потенціалу території передбачає: орієнтацію на використання стратегічного потенціалу РСР; врахування синергетичного ефекту поліфункціональності РСР; невиснажливе використання природних рекреаційних ресурсів; охорону та відтворення рекреаційних ландшафтів; експлуатацію природних рекреаційних ресурсів в межах допустимого антропогенного навантаження для недопущення деградації екосистем.

Список використаних джерел:

1. Павлова В. А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення / В. А. Павлова. – Д. : Вид-во ДУЕП, 2006. – 276 с.
2. Азоев Г. Л. Конкуренція: аналіз, стратегія и практика / Г. Л. Азоев. – М. : Центр економіки и маркетинга, 1996. – 208 с.
3. Калькова Н. М. Конкурентоспроможність регіонального ринку рекреаційних послуг (на матеріалах АР Крим) : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н. М. Калькова ; Національна академія природоохоронного та курортного будівництва. – Сімферополь, 2006. – 20 с.
4. Страчкова Н. В. Автономна Республіка Крим на ринку рекреаційних послуг (суспільно-географічна оцінка рівня розвитку) : автореф. дис. канд. геогр. наук : 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / Н. В. Страчкова ; Інститут географії НАН України. – Київ, 2001. – 20 с.
5. Головченко Н. З. Формування механізмів підвищення конкурентоспроможності курортно-рекреаційного комплексу регіону : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Н. З. Головченко ; Кримський економічний інститут ДВНЗ „Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана”. – Сімферополь, 2008. – 20 с.
6. Ковальська Л. Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення : монографія / Л. Л. Ковальська. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 419 с.
7. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D. C. North. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 159 p.
8. Gardiner B., Martin R., Tyler P. Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. – London. – 2004.
9. Anderson A. Infrastruktur zur Entwicklung von Regionen // Der Ministerpräsident des Landes Schleswig-Holstein – Denkfabrik (ed.) Infrastruktur der Kommunikationsgesellschaft. – Schleswig-Holstein als K-region. Projektgruppe der Denkfabrik Schleswig-Holstein. – P.16-19.
10. Безугла В. О. Основи формування конкурентоспроможності регіонів України (на прикладі Полтавського регіону) : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В. О. Безугла ; Харк. нац. акад. міськ. г-ва. – Х., 2006. – 20 с.
11. Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union, Brussels, 1999.
12. Портер М. Конкуренція / М. Портер. – Пер с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2000. – 495 с.
13. Camagni R. On the concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? – Urban Studies. – Vol. 39. – No 13. – 2002. – P. 2395-2411.